

Bírálat Bódi Katalin *Kazinczy Ferenc művei: Dolgozások periodicus írásokban. Kritikai kiadás* című akadémiai doktori értekezéséről

Bódi Katalin akadémiai doktori értekezése egy professzionális filológiai műgonddal összeállított kritikai kiadás, mely egyszersmind egy nagyobb textológiai vállalkozás része is: a Kazinczy Ferenc műveit korszerű filológiai apparátussal, a lehető legteljesebb textológiai feltárással kiadó óriásprojekt egy fontos kötetéről van szó, mely a *Dolgozások periodicus írásokban* címet kapta. Impozáns méretű, 1069 oldalas kiadványról van szó, a mögötte álló filológiai munka volumenét jól mutatja, hogy csupán a kommentárok terjedelme (mutatók nélkül) 578 oldal.

A disszertáció kapcsán elsősorban azokat a szempontokat sorolom fel, amelyek véleményem szerint módosításra, átgondolásra, kiegészítésre szorulnak – mindezt nemcsak kritikai élel, hanem elősegítendő a kötet minél hamarabb megtörténő, a magyar irodalomtörténeti kutatások szempontjából mindenképp kívánatos publikálását. Problémakörönként fogok haladni, mely problémakörök azt is jól megmutatják majd, mennyire komplex, sokrétű feladatot vállalt magára és teljesített magas színvonalon Bódi Katalin a kritikai kiadás elkészítésekor.

Az első problémakör a feldolgozandó szövegek körének pontos műfaji, auktoriális meghatározásához, a korpusz határainak kijelöléséhez és rendszerezéséhez kapcsolódik. Fontos hangsúlyozni, hogy erre a problémakörre a disszertáció 438–468. oldalain olvasható két bevezető fejezete érdemben reflektál, e reflexiókhoz kapcsolódnak tehát a most következő felvetéseim. A két említett fejezet hangsúlyozza, hogy a korabeli periodikumok formája, kiadási körülményei, a bennük megjelenő szövegek elrendezése, műfaji differenciái erősen különböznek a sajtó ma, vagy akár a 20. században megismert mediális közegétől. Ennek érzékeltetésére használja Bódi Katalin disszertáció- és egyben kötetcímként a „dolgozások periodicus írásokban” kifejezést, amely a Kazinczy és kortársai által használt terminusokat tartalmazza, azaz történetileg a lehető legautentikusabb megnevezés. Ezzel kapcsolatos az első kritikai megjegyzésem: szerencsésebbnek tartanék egy olyan címet, amely megkísérli mai szakirodalmi fogalomhasználattal leírni a korpuszt (például: időszaki kiadványokban megjelent írások). Két érveléssel támasztanám ezt alá: egyrészt a Kazinczy-életművet kiadó projekt beosztása sem követi a történeti műfajfogalmakat, azaz a sorozat többi gyűjteményes kötete sem használ historizáló címet, és a kötetek struktúrája sem ilyen műfaji dimenziót rajzol ki; másrészt a kritikai kiadásoknak – legalábbis reményeim szerint – fontos szerepe van a felső- és középfokú oktatásban is, és nem tartom valószínűnek, hogy akár gimnáziumi tanárok, akár egyetemi hallgatók e címszavak mentén keresnék (és találnák meg) Kazinczy folyóiratbeli publikációit.

Ugyanakkor a kötetkísérő tanulmányokban a jelenleginél részletesebben lenne tanácsos kitérni a korabeli sajtó mediális típusainak és a bennük megjelenő írások műfaji jellegének bemutatására. A *Kazinczy és a sajtó* című fejezet alfabetikus címsorrendben áttekinti az időszaki kiadványokat, ami jó alap ehhez: érdemes lenne ezt a fejezetet kibővíteni egy, a korabeli sajtótermékek típusait rendszerező, és a felsorolt címeiket e típusokba besoroló alfejezettel; valamint egy, a Kazinczy itt közölt írásainak jellegét szem előtt tartó műfaji tipológiával, mely a recenziótól a nekrológig történeti leíró módszerrel áttekintené az egyes műfaji csoportokat és változatokat. Ezek az alfejezetek egyszersmind tehermentesítenék részint a folyóiratokat bemutató szócikkeket, részint pedig a szövegekhez csatolt magyarázatokat, mivel elég lenne az ezekben az áttekintésekben használt terminusok

következetes használatával visszautalni ide, nem pedig az egyes írások jegyzetanyagában kifejtteni vagy jelezni a műfaji sajátosságokat.

Szintén fontos problémakör a szerzőség kérdése, amit a *Bevezetés a jegyzetekhez* fejezet külön is kiemel, kitérve a német közlemények sajátos esetére. A Kazinczy korában megjelenő sajtó szerzői nevek mentén történő kutatása rendkívül problematikus, a domináns anonimitás miatt az esetek többségében – ahogyan itt is – elsősorban episztoláris háttéranyag bevonásával térképezhető fel. Ez egyrészt bizonytalanná teszi a korpusz körvonalait, másrészt az egyes szövegek esetében (ezt a disszertáció elsősorban Rumy Károly György kapcsán emeli ki) az átírás, esetleg többes szerzőség problémájával is számolni kell. Itt a kiadási projekt miatt adott volt, hogy ezt az anyagot szerzői név mentén kell rendezni, még akkor is, ha annak belső összefüggései nem ezt diktálnák, ugyanakkor adott volt egy nagyon kiterjedt levelezés is, amely az írások jelentős része esetében lehetővé teszi a szerzői azonosítást. Ez az azonosítási munka nagyon komoly filológiai teljesítmény, amelynek korlátait és problémáit Bódi Katalin alaposan és részletesen közölte és kezelte. Külön kiemelendő itt a *Német és magyar közlemények viszonyának mutatója*, amely tartalmaz a kötetben nem közölt írásokat is, felmutatva a korpusz szerzőiség szempontjából bizonytalan holdudvarának körét.

Van ugyanakkor három olyan vonatkozás, amit fontos lenne látványosabban megmutatni, épp a szövegek fentebb említett mediális sajátosságainak tükrében. Az egyik a társszerzőség kérdése, különösen Rumy Károly György vonatkozásában. A kiadás készítőjének álláspontja transzparens, a Rumy beavatkozásait hordozó szövegek esetében egyenként mérlegelte a szerzőség kérdését, és ez a jegyzetanyagban részletesen ki is fejtette – ez világos, hiszen a korpusz határait meg kellett húzni. Ugyanakkor a bevezetés Rumyra vonatkozó részei számos helyen azt sugallják, hogy Rumy voltaképp Kazinczy német irodalmi ügynökeként működik és mozog. Bódi Katalin is érzékeli, hogy ez a Kazinczy-centrikus kép árnyalendő, és Fried István tanulmányát ismertetve jelzi, hogy Rumy a bécsi, illetve birodalmi nyilvánosság egyik működtetőjeként voltaképp a korabeli újságírói gyakorlatnak megfelelően Kazinczyt egyfajta „lokális levelezőként” kezelte, illetve kapcsolatuk működésében szerepe volt a titkosrendőrségi megfigyelés jelenlétének és működésének is. Bár a kritikai kiadás sajtó alá rendezőjének nem elvárt feladata ez, de sokat adna hozzá a német közlemények mediális és irodalomtörténeti hátterének megértéséhez a Rumy – Kazinczy kapcsolat eme aspektusainak alaposabb feltérképezése. Ehhez jó kiindulópont lehet Hilóczky Ágnes – sajnos, csak kéziratban olvasható – PhD értekezése (Hilóczky Ágnes, *Rumy Károly György: Forráskutatás és biográfia*, Bp., doktori disszertáció kézírata, 2003), mely jelentős mennyiségű Rumy-levelet átírását tartalmazza függelékben; illetve a bécsi titkosrendőrség sajtómegfigyelésekre vonatkozó anyagainak átnézése az érintett Kazinczy-közlemények kapcsán (ÖStA HHStA Kabinetsarchiv, Kabinettskanzleiakten illetve Allgemeine Verwaltungsarchiv, Zensur- und Polizeihofstelle iratai). Az itt is szereplő, Schedius Lajos János által kiadott *Zeitschrift von und für Ungern* esetén például már valamelyest feltérképezett ez a titkosrendőri-megfigyelési háttér (többek között: Szilágyi Márton, *Újabb adalékok Schedius Lajos informátori tevékenységéről*. In: *Szövegkönyv. Tanulmányok Kerényi Ferenc hatvanadik születésnapjára*. Budapest, 2005, 225-246.). Jól látszik például a postai ellenőrzés kiemelt jelenléte, amiből következik az is, hogy ezt minden bizonnyal többféleképp meg lehetett kerülni, és meg is kerülték – ezt egy, személyesen nem ismert német szerkesztővel való közvetlen levelezésben nem lehetett megtenni, Rumy, mint bizalmi ember közbeiktatásának tehát ilyesfajta szerepe is volt, jó lenne azonban látni, pontosan hogyan.

A második vonatkozás az eredeti mediális kontextus egyfajta megőrzésének, hangsúlyozásának lehetőségére vonatkozik. A 19. század második felében már az eredetileg folyóiratokban közölt szépirodalmi művek kapcsán is felmerült az igény arra, hogy a kritikai kiadások valamiképp kíséreljék meg e szövegek közvetlen folyóiratos kontextusának legalább jelzesszerű feltüntetését. Úgy gondolom, ez az igény, mivel itt sokkal inkább publicisztikai jellegű írásokról van szó, jelen esetben sem mellőzendő. A *Kazinczy és a sajtó* fejezet általános periodikum-ismertetésein túl megfontolandó lenne az egyes szövegek jegyzetanyagába egy olyan szegmens beépítése, amely tartalmazza az adott lapszám rövid strukturális és tartalmi ismertetését, a közvetlen mediális kontextus vázlatos bemutatását is – amennyiben a kötet digitális formában is publikálásra kerül, ennek beiktatása akár utólag is lehetséges. Ez egyébként számos esetben, legalábbis részben, már megtörtént, a jegyzetanyag ugyanis gyakran, de esetlegesen kitér más közleményekkel való összefüggések ismertetésére.

A harmadik vonatkozás a korpusz bizonytalan körvonalaiából következő későbbi bővíthetőségre vonatkozik. A bevezetőben Bódi Katalin is jelzi, hogy a fenti sajtóságokból fakadóan lappanghatnak még, különösen külföldi folyóiratokban, további Kazinczy-publikációk. Ezek későbbi beillesztése a korpuszba, amennyiben hálózati kritikai kiadás formájában is megjelenik majd, technikailag lehetséges lesz. Ehhez azonban fontos segítség lenne egy olyan alfejezet, amely, mintegy munkanaplóként, pontosan rögzíti, hogy az anyagokat gyűjtő munkacsoport, illetve maga a kiadás készítője milyen kötetes és online bibliográfiai segédleteket, adatbázisokat használt és nézett át a szövegek felleléséhez.

A második problémakör olyan megfigyeléseket tartalmaz, amelyek, Kazinczy szavaival élve, a kritikai kiadás „csiszoltságának” mértékét fokozzák – ezek tehát stilisztikai, technikai, illetve kommentálási kérdésekhez kapcsolódnak, és a továbbiakban ezeknek megfelelően csoportosítom őket. Az egyes felvetéseknél mindig hozok néhány szemléletes példát a disszertációból, a többi kapcsolódó helyet csupán oldalszámmal jelölöm, amelynek alapján a disszertáció általam megjegyzésekkel ellátott példányából pontosan visszakereshetők.

Stilisztikai felvetések:

- *A Bevezetés a jegyzetekhez* fejezet folyamatosan akadémiai többes számot használ. Ez, különösen a jelen „disszertációs” helyzetben, azért nem szerencsés, mert összemosza a kötet előkészítésében részt vevő team és a kritikai kiadást sajtó alá rendező szerző munkáját. Mivel itt egy szervezett nagyprojekt egyik kötetéről van szó, természetes munkaszervezési mód, ha az anyaggyűjtés maga csoportmunkában valósul meg – ezt a bevezető korrekt módon, a résztvevőket megnevezve rögzíti is. Szintén természetes, hogy az idegen nyelvű, német, francia, ógörög, latin részletek fordításához szakértő segítséget vesz igénybe a sajtó alá rendező (itt egyébként a köszönetnyilvánításon túl fontos lenne explicitté tenni minden esetben a fordító személyét, azaz egyértelműen rögzíteni, hogy pl. „jelen kötetben minden, külön nem jelölt német nyelvű részlet fordítása XY munkája”). Ennek alapján érthető, hogy a bevezető fejezet narratívája „kötetünk”-ről beszél. Az azonban nem látszik indokoltnak, sőt, kifejezetten zavaró, hogy olyan tevékenységek említése kapcsán is megmarad ez a többes szám, amelyeket egyébként nyilvánvalóan Bódi Katalin végzett el.

Technikai megjegyzések:

- *A Bevezetés a jegyzetekhez* fejezet alfejezetei jól tagoltak, strukturáltak, viszont nem jelennek meg a tartalomjegyzékben.

- A *Kazinczy és a sajtó* fejezetben az olvasó a cím alapján Kazinczy publikálási gyakorlatainak átfogó ismertetésére számít, ehelyett egy – egyébként igen hasznos és indokolt – alfabetikus folyóiratlistát kap, ismertetésekkel: egy specifikusabb, a tartalommal inkább összhangban lévő cím itt sokkal jobb lenne. Az egyes folyóiratok ismertetésekor csak helyenként adnak meg további szakirodalmakat a szócikkek, ezt érdemes lenne általános gyakorlattá tenni, illetve lehetőleg friss szakirodalmat adni meg (példaként: a *Zeitschrift von und für Ungern* kapcsán a legfrissebb szakirodalom 1933-as, holott Fried István is jómagam is publikáltunk e tárgyban újabban).
- Az ógörög szavak, idézetek esetében ugyan a korszakban nyomdatechnikai nehézségek miatt nem mindig használták a diakritikus jeleket, a jegyzetekben azonban ezeket kötelezően használni kell, hiszen jelentésképző funkciójuk van, továbbá megfontolandó az emendálásuk Kazinczy szövegeiben is. Ld. 489; 590; 636; 827; 962.

Kommentálási finomítások:

- Különösen a latin szövegek kapcsán igen megfontolandó a műfordítás használata vagy mellőzése. Úgy gondolom, lehet az általános elv, hogy ha van magyar műfordítás, akkor az kerüljön beillesztésre – kivéve azonban azokat az eseteket, amikor a szöveggörnyezet miatt a műfordítás alkalmazása félrevezető lehet. Például a 470. oldalon szereplő Quintilianus-idézet („Docti, rationem artis intelligunt; indocti, voluptatem”) egy olyan bekezdés része, ahol verselési módokról van szó, a műfordítás viszont retorika-centrikus („Éppen ezért értékelik a tanultak a szófűzés szabályrendszerét, a tanulatlanok pedig szépségét.”), itt tehát specifikus, a szöveggörnyezethez igazított fordítást érdemes megadni (javaslatom: „a tanultak megértik a művészet eljárás módját, a tanulatlanok azonban csak a művészet adta gyönyörűséget fogják fel.”) Hasonló felvetéseim vannak az alábbi helyeken: 479 (itt az audacia audacia-ként írandó, jelentése inkább ’merészség’, semmint ’vakmerőség’); továbbá 553; 580; 657; 721; 744; 770.
- Ha a szöveg egy klasszikustól idéz egy-egy mondatot, kifejezést, ám némileg átírva, módosítva, akkor semmiképp nem elég az azonosítás és az eredeti szöveghely műfordításának megadása, hanem meg kell adni a szövegben szereplő módosított verzió pontos fordítását is (vagy épphogy csak ezt). Például a „Pars altera putat similes meorum mille die versus deduci posse” sor kapcsán megadja a jegyzet, hogy ez „idézet Horatius szatírájának (II/1.) 3–4. sorából. A szöveg helyesen: pars esse putat similisque meorum / mille die versus deduci posse.” (697), majd a Horatius-sort kétfajta műfordításban is elolvashatjuk. Ámde a Kazinczy-szövegben nem helytelen mondat szerepelt, hanem szándékosan, nyelvtanilag is helyesen, ámbar csak kis mértékben módosított mondat, itt tehát elsősorban ennek a fordítását kellene megadni (javaslatom: „Más részük úgy gondolja, naponta ezer olyan verset is tudna írni, mint az enyémeik.”). Továbbá: 722; 821; 857; 907; 916.
- A szaknyelvi, azaz retorikai, esztétikai, de különösen jogi terminusok esetén több félrefordítást, nem pontosan megadott magyar terminust kellene korigálni: a representatio nem ’képviselő’, hanem ’jelentés’ (472); a „nem-phantasmai” nem ’megvalósítható’, hanem csak ’nem illuzórikus’ (483); a „praet. perfectum” nem folyamatos, hanem befejezett múlt idő (506); az „auditor” nem bíró, hanem jogi előadó, jogtanácsos, esetleg ügyész (509); a sacellum ’kis szentély’, nem ’síremlék’; a „praedicatum” nem ’előnév’, hanem ’megnevezés’ (541); a „thyrsusbot” nem ’uralkodói pálca, jogar’, hanem az ókori képzőművészetben Dionüszosz kíséretének kezében levő bot, mely fenyőtobozban végződik és kétoldalt repkénnyel van befuttatva

(562); a *Commentatio historico-politica placidae Hungarorum ruminatiōni dicata* cím helyes fordítása nem „Történelmi-politikai értekezés a magyarság békés kérdésének [!] szentelve” (582), hanem *Történelmi-politikai értekezés, a magyarok békés megfontolásának ajánlva*; a „professor extraordinarius” nem ’különlegesen kinevezett tanár’, hanem ’rendkívüli (azaz nem teljes jogú) egyetemi tanár’ (839); a pronomen nem névelő, hanem névmás (906); a „bella fugis” nem ’háborúba készülsz’, hanem ’a háborúkat kerülöd’ (932). Továbbá: 566, 583; 589; 598; 600; 636; 671; 674; 688; 751; 768; 784; 797; 801; 809; 811; 812; 813; 825; 827; 830; 833; 835; 846; 863; 884; 885; 920; 921; 929; 933; 942; 950-955; 985-986.

- Óvatosabban érdemes bánni a frazémákkal, ezek jelentése ugyanis nem egyezik meg a szó szerinti fordítással. Például a „nullius in verba jurare (lat.): nem kell senki szavára esküdni” (681) jelentése valójában az, hogy nem szabad vakon elfogadni senki tekintélyét. A „*Silvae Silvanae* (lat.): ’erdők erdei’” szintén nem pontos így, ez valójában egy szinte lefordíthatatlan szójáték, szó szerint ’erdei erdők’, de inkább ’vegyes miscellaneae’ a megfelelője, azaz ’nagyon-nagyon vegyes írásokat tartalmazó gyűjtemény’. Az „In flagranti crimine (lat.): izzó bűnben” (950) nagyon költői fordítás, de valójában nem egy egyszerű jelzős szerkezetéről, hanem egy ablativus absolutusról van szó, jelentése ’tetten érve’. A „*venas inflatus* (lat.): duzzadt vénák” (962) valószínűleg a *venis inflatus* elírása, jelentése ’indulattól hevítve’. Továbbá: 830; 964; 975.
- Ellenőrizendő a névalakok pontos használata: pl. Szerdahely (és nem Szerdahelyi) György Alajos (501), továbbá Scédius Lajos helyett Schedius Lajos János (558), hogy csak két szívemhez közel álló példát említsek.
- Az egyes személyekhez, jelenségekhez fűzött kommentárokból a rövidség megtartása mellett fontos lenne a szakmai pontosságra való törekvés megőrzése is: a Vulgata esetében például kicsit elnagyolt meghatározás az, hogy „a Biblia teljes szövegének az egyház által szentesített latin fordítása” – ez valóban a Biblia latin fordítása, amelyet a 4–5. század fordulóján készített el Szent Jeromos, de csak 1592-től 1979-ig / Kazinczy idején kanonikus, azaz szentesített fordítás (501). Az „Et in Arcadia ego” toposz kapcsán érdemes lenne megemlíteni a hatástörténetben Giovanni Battista Guarini *Il pastor fido* (1590) című művét is, illetve kiemelni, hogy Guercino festményének felirataként az „et in Arcadia ego” feliratot kétféleképp is értelmezik, attól függően, hogy a koponya (a halál) vagy az alatta lévő sírban fekvő halott ember szavai-e ezek. Az előbbi szájából azt jelenti, hogy „Még Árkádiában is ott vagyok én” (ez esetben „Et in Arcadia ego sum”), azaz a legboldogabb állapotban is ott leleskedik a halál. Az utóbbi szájából azt jelenti, hogy „Árkádiában éltem én is” („Et in Arcadia ego fui”), azaz a fölé hajló pásztorokat emlékezteti arra, hogy a boldog élet elmúlik, amint elmúlt az övé is. (535). Megemlítendő az is, hogy az „a’ kik nem tudják, mi az *Arcás* és az *Arcádia*” kifejezésben az Arcas nem Zeusz és Kallisztó fiára utal, hanem egyrészt általában Árkádia lakóira, másrészt kifejetten az árkádikus költőkre (arcasnak nevezték a római Árkádia Akadémia tagjait is) (550). Továbbá: 712; 768; 814; 978.
- Néhány szakirodalmi kiegészítés: a Teleki Téka kapcsán Csanak Dóra monográfiája mellett Deé Nagy Anikó munkáit is érdemes lenne hivatkozni (526); Hannulik János Krizosztom és az Árkádia társaság kapcsán szintén fontos lenne szakirodalmat megadni (541), a Debreceni Kódex kapcsán érdemes lenne bevonnai a jegyzetbe Kölcsey Kazinczynak írott levelét, 1812, május 8. (*Kölcsey Összes*, III, *Levelek*), mely szinte teljesen megegyezik Kazinczy szövegével (899).

- Észre nem vett, vagy rosszul azonosított utalások: a „tollatlanok” kifejezés, amellyel, hogy utalhat Csokonai *Halotti verseire* is ("Itt laktak tollatlan kétlábú állatok."), Platón emberdefiníciójából származik, amelyet Diogenes Laertiosztól ismerünk, és amelyet Diogenész gúnyos ellenpéldája (megkopasztott kakas) tett híressé („animal bipes implume”). Ezt érdemes lenne megadni a szűkszavú „az emberek” magyarázat mellé (537). A „Sallustiusi honestum odium” nem „erkölcsös tisztesség” (721); hanem olyan visszavonult élet, amely nem tétlen, hanem erkölcsileg hasznos (pl. írás, szellemi munka), ami Sallustiusnál szemben áll a romlott politikai aktivitással és a pusztá, élvezeti tétlenséggel (otium desidiosum). Továbbá: 602 – Tacitus-szöveghely; 659; 660 – Anonymus krónikája; 768 – Terentius-szöveghely; 784.
- Bőbeszédű, de a lényegét kihagyó kommentárok: „Silénus’ paripája” magyarázata szerint „Silenus a görög mitológiában Dionüosz kisézője, egyes ábrázolásokon ló lábakkal vagy szamárháton van megjelenítve, figurája a féktelen mulatozás és a részegség megtestesítője.” – nem szerepel viszont a magyarázatban, hogy Silenus paripája nem más, mint a szamár (540). A „Themistoclesnek a’ Pyréusban egy sima kő volt sírköve” mondat kapcsán megtudjuk, hogy „Themisztoklész (Kr. e. 524–Kr. e. 459), politikus, katonai vezető az athéni demokráciában, a görög-perzsa háborúk idején. Piréusz kikötőváros az Attikai-félszigeten” – de nem adja meg a jegyzet, hogy ámbár a régészek ezt nem tartják valószínűnek, Plutarkhosz *Párhuzamos életrajzai* szerint Th. sírja valóban a kikötő bejáratához közel elhelyezett egyszerű kő volt, stratégiai és szimbolikus helyen: a tengeri hatalom kapujában, mivel ő tette Athént tengeri nagyhatalommá (552). A „Fuggernek Címere” kapcsán megtudjuk, hogy „a Fugger család a kora újkori Európa meghatározó bankárcsaládja volt”, de nincs szó arról, hogy címerük egy ugró arany őz (néha rúd/pólya kíséretében), kék alapon arany színnel, melyet Frigyes német-római császártól kaptak a nemesi rangra emeléskor (558). A „hány a harang” Kazinczy által többször idézett utalásáról megtudhatjuk, hogy „Kazinczy *Hamlet*-fordításának egy szöveghelyére utal, amely 1790-ben jelent meg Kassán. Német fordítás nyomán készítette. Sokszor volt Kazinczy példája arra, hogy az idegen nyelvek idiómái neologizmusként újíthatják meg a magyar nyelv nehézkességét” (941-942) – ugyanakkor a magyarázat nem adja meg, milyen idióma fordításáról van szó, és mit jelent (ti. a magyar „hányat ütött az óra” megfelelője), pedig ez nem evidens. Továbbá: 757; 762.
- Számos rövidítéssel teli latin szövegrészlet, többnyire felirat szerepel a szövegekben. Sajnos egy esetben sem adja meg a kommentár a latin rövidítések feloldását, csak a fordítást. Például az „E. EMER. CSAKY. S. R. E. CARDINAL. ARCHIEPISC. COLOCENS. ACCIPE” kapcsán a kommentárban ez állt: „E. EMER. CSAKY. S. R. E. CARDINAL A méltóságos Csáky Imre, a Szent Római Egyház bíborosa, kalocsai érsek.” A fordítás helyes, de a kívánatos forma tartalmazná a rövidítések nélküli latin szöveget is: „Excellentissime Emerice Csáky, Sanctae Romanae Ecclesiae Cardinalis, Archiepiscopus Colocensis” (545). Továbbá: 635; 782.
- A latin megszólítások, rangjelzések pontos fordítására ügyelni kellene: bár a comes kifejezés önmagában jelenthet főispánt, a „Comes Georg. Csáky” nem „Csáky György gömöri főispán”, hanem „gróf Csáky György” (545); az „Illustrissimi, Reverendissimi, Reverendi, Spectabiles ac Magnifici, Egregii, Generosi” latin megszólítások fordításánál elég laza a „kb. igen híres, igen kiváló, igen előkelő, igen tiszteletreméltó, tekintetes és nagyságos, kiváló”. A fenti megszólítások magyar megfelelői pontosan megadhatók:

főméltóságú, főtisztelendő, tisztelendő, tekintetes és nagyságos, kiváló, nemzetes (583). Továbbá: 598; 949.

- A szövegben nagyon sok az azonosítatlan személy (158 esetben szerepel a „nincs adat” megjegyzés), akiknek egy részét akár csak a *Hungaricana*, vagy a családtörténeti szakirodalom (Nagy Iván, Kempelen Farkas) intenzívebb használatával azonosítani lehetne. Így például Császár Józsefről nemcsak az lehet tudni, hogy 1804-ben debreceni tanár volt, hanem azt is, hogy a Magyar Hírmondónak 1802-től a göttingeni egyetemről hazatérő Császár József lett a szerkesztője, Kölcseynek később németet tanított (551). A „Bosch sok magyar férjfi és asszony főket bosszírozott” szövegrész kapcsán a jegyzet jelzi, hogy „bosszíroz, vagyis lágy anyagot kiformál, szobrot készít. A Bosch nevű szobrászt nem sikerült azonosítani.” (672) – pedig innen már csak egy lépés, hogy egy elütés feltételezésével a megfelelő viasszobrászt azonosítsuk: Leonhard Posch (1750. november 7., Fügen, Ausztria – 1831. július 1., Berlin) viasszobrász, éremművész és szobrász volt. Kiváló portréábrázolásairól vált híressé: tehetségével már korábban, Bécsben is feltűnést keltett, majd ezt művészi működése során Berlinben, 1804 és 1810 között tökéletesítette. „Mező-Kövesdi Pléb. és Prépost Szűr Ferencz: nincs adat.” (673) - a Katolikus Lexikon szerint: 1769-ben Tiszaigar plébánosa, 1790-ben Szihalomé. A *Kazinczy világa* (1931) dokumentum "Szűr Ferenc úr" prépostot említi, akihez Anton Raphael Mengs műveinek kassai bemutatása fűződik. Fontos továbbá a kontextus figyelembevétele is, például amikor a bibliafordítások kapcsán emleget a szöveg egy Telegdit, ott az alábbi azonosítás szerepel: „Telegdi: talán Telegdi Csanád (1280?–1349) esztergomi érsek. Beszédeinek egy részér krónikák jegyezték fel.” (824). Szerintem inkább Telegdi Miklós (Telegd, 1535 – Nagyszombat, 1586. április 22.) pécsi püspök és esztergomi érseki helynök, *Az evangeliomoknac, mellyeket Vasárnapokon és egyéb Innepeken esztendő által az Anyaszentegyhazba olvasni es predicalni szoktanac, magyarazattyanc – Három kötet.* Bécs-Nagyszombat, 1577-1580 szerzője, melynek 2. kötete az evangéliumok magyar fordítását tartalmazza. Szintén téves azonosítás a „Zinzendorf Filep Lajos: Philipp Ludwig von Sinzendorf (1699–1747) győri, majd boroszlói megyéspüspök, 1730-tól római bíboros.” (883), a szöveg a kontextusból fakadóan Philipp Ludwig Wenzel Graf von Sinzendorf (* 26. Dezember 1671 Wien; † 8. Februar 1742 Wien) osztrák diplomata és államférfire vonatkozik, aki I. József és VI. Károly császárok idején, valamint Mária Terézia uralkodásának kezdetén udvari főkancellárként működött, és a külpolitika meghatározó alakítója volt. Érdemes továbbá a személy azonosítása után a kontextushoz kapcsolódó életrajzi momentumát is megemlíteni, pl. amikor Ürményi József életrajzában szerepel Mészáros József neve (926), akkor az életrajzi adatain túl fontos lenne megemlíteni az Ürményi Józsefet búcsúztató halotti beszédét, és megadni bibliográfiai adatait is (*Halottas beszéd, mellyel Ürményi Ürményi József ur halhatatlan érdemeit a váli templomban 1825. eszt. Sz. Jakab havának 11-napján hirdette.* Székes-Fehérvárott, Számmer Pál, 1825); ugyanígy Schedius Lajos János esetében (926) is (*Nagy méltóságú Ürményi Ürményi József urnak, ... Székes Fejér Vármegye fő ispánnyanak, a' Pesti Királyi Magyar Tudományos Mindenség előlülőjének gyásztiszteltetése Pesten 1825. augustus 22. napján azon Tudományos Mindenség által,* Pest, Trattner Mátyás, 1825). Ha bizonytalan az azonosítás, azt is jelezni kell, pl. a Pompei kapcsán emlegetett Piranési' munkája (958) nem(csak) Giovanni Battista Piranesire vonatkozhat, mert neki nincs kifejezetten idevágó műve, hanem inkább Francesco Piranesiről van szó, aki két alkalommal is elkísérte említett apját a paestum-i, pompeii-i és ercolanói ókori római

romokhoz, először 1770-ben, majd 1778-ban. Ezen a kiránduláson egy metszőművészekből álló csoport tagja volt Benedetto Morival és Augusto Rosa építésszel együtt, akikkel Giovanni Battista Piranesi előkészítő rajzok sorozatát készítette Paestumról, amelyeket Francesco fejezett be, a kiadvány: *Il teatro di Ercolano* (1785). Néhány további eset, ahol viszonylag könnyen találtam adatot: 835; 836; 839; 849; 850; 878; 883; 899; 915, 920, 928.

- Ha egy utalás kapcsán sejthető, hogy konkrét szövegekhez kapcsolódik, akkor azokat pontosan (antik auktorok esetében címmel, caputszámmal) meg kell adni: például ha Aemilius Scaurus kapcsán tudjuk, hogy „Kazinczy Sallustiustól és Cicerótól is ismerhette történetét” (553), akkor ehhez pontos bibliográfiai adatot kell mellékelni Sallustius és Cicero adott művének szöveghelyéről. Ez nem váltható ki olyan, egyébként pontatlan kifejezésekkel sem, mint a „legenda szerint” (889): az adott szöveghelyen a legenda helyett Plutarkhosz *Párhuzamos életrajzai*, illetve Titus Livius *Ab Urbe condita* történeti munkája a forrás. Ugyanígy a szövegben szereplő kötetek azonosításánál is jobb lenne, ha mindig teljes és formailag is korrekt bibliográfiai leírást adna a szöveg, nem pedig csak kiegészítést, pl. ha a „*Leonardus Aretinus in vitam et mortem Attilae regis Vngarie*” kapcsán nemcsak a fordítást és a szerző nevét adja meg a jegyzetelő – „(lat.): Leonardus Aretinus (írása) Attilának, Magyarország királyának életére és halálára. Leonardo Bruni vagy Leonardus Aretinus (1374–1444) firenzei humanista, a történetírás megalapítójaként tartják számon.” – hanem utána megy a pontos címleírásnak és megjelenésnek, akkor ráakadt volna Ballagi Aladár tanulmányára (*Calanus és Aretinus Athilája*.ó, ItK 1892 146-158), amelyből kiderül, hogy éppen a Kazinczy által emlegetett sárospataki példányból derül ki, hogy ez Aretinus részéről egy méretes plágium, a valódi szerző egy Calanus nevű spanyol humanista (563). Ehhez a gyakorlathoz hozzá tartozhat ideális esetben az idegen nyelvű cím kapcsán a magyar fordítás megadása is (779). Továbbá: 636; 654; 655; 698; 750, 798; 799; 813; 814; 889; 897; 898; 899; 956, 984; 1013.
- Ha egy szövegrészlet idegen nyelven szerepel a szövegben, nem elég a fordítását megadni, hanem a benne szereplő utalásokat és személyneveket éppúgy azonosítani kell, mint a magyar szövegben. Hiába kapja meg az olvasó az alábbi fordítást a félig-meddig latin szöveghez: „a’ Király két fő ellenségével – és a’ magáéval – (a’ „a szitkokkal szórt török” és a’ „Bohémia eretneke, Georgius Debodabras (Pogyebrád), aki Bohémia királyaként viselkedik” és „Rokizana a csehek (Bohémia polgárainak) félrevezetője”) derekasan kikapatta a’ magokét.” Ahhoz, hogy a mondat értelmet nyerjen, a jegyzetben meg kell adni a következő információkat is: a „*Turcus maledictus*” / „átkozott török” a korabeli keresztény Európa közhelyes, démonizáló formulája az Oszmán Birodalomra, amely Mátyás király idején közvetlen katonai fenyegetést jelentett; George of Poděbrady (latinul Georgius de Poděbrad) megjelölése mint „*Hereticus Bohemie*” és „aki magát királynak adja ki” kifejezetten delegitimáló, ugyanis ténylegesen Csehország királya volt (1458–1471), de a pápaság szemében huszita (utraquista) kötődése miatt eretneknek számított, ezért a magyar királyi propaganda is gyakran vitatta uralmának jogosságát. Jan Rokycana (Rokizana) „a csehek félrevezetője” (seductor) jelzővel a huszita vallási vezetés egyik fő alakjára utal. Rokycana az utraquista egyház meghatározó figurája volt, akit a katolikus oldal eretnek tanítóként bélyegzett meg (563).
- Idegen szavak fordításánál el kell dönteni, hogy vagy pontosan fordítjuk, vagy megadjuk az eredeti szótári alakot és annak fordítását, a kettő kombinációja viszont pontatlan, pl.

„*abbreviatúrák* (lat.): rövidítés” esetében vagy *abbreviatúrák* (lat.): rövidítések; vagy *abbreviatúrák*: lat. abbreviatura, rövidítés. (562). Továbbá: 682; 801; 897; 964.

- Kazinczy írásai bővelkednek odavetett antik vagy humanista utalásokban, ezek azonosításánál nagyobb gonddal érdemes eljárni. Például: „a’ ki becsülni tudja, az már (mint Quintilián mondja a’ Ciceró’ írásairól) sokra ment: Quintilianus a *Szónoklattan* harmadik könyvének első fejezetében értekezik a retorikai szakírókról. Ciceróról a következőket írja: „De, ki mind az ékesszólást, mind annak elméletét a legfényesebben ragyogtatta fel, az Marcus Tullius volt, a mieink közül egyedülálló példa mind a szónoki mesterség gyakorlói, mind oktatói számára, aki után leginkább hallgatni illene, ha nem nevezte volna retorikai művét maga is ifjúkori botlásnak, és szónoklattani műveiből ezeket a kisebb, általában fenn sem maradt munkáit nem tudatosan hagyta volna ki.” (III. 1. 20., Kopeczky Rita fordítása.)” (568) Itt Kazinczy mondata nem arra utal, hogy Quintilianus szerint Cicero fantasztikus szónok volt, hanem arra, hogy Quintilianus szerint aki Cicero írásait becsülni tudja, az már maga is igen előrehaladott a szónoklás művészetében. Ez viszont nem a kiadásban idézett szövegrészletre mutat, hanem egy másik locusra: „Ezért nem alaptalanul mondták róla saját korának emberei, hogy ő uralkodik az ítélkezésben (azaz a szónoki fórumokon), az utókor szemében pedig odáig jutott, hogy a ‘Cicero’ név már nem is egy ember neve, hanem magáé az ékesszólásé. Őt tekintjük tehát, ő legyen a számunkra kitűzött példakép; tudja meg, hogy előre haladt, akinek Cicero nagyon tetszik.” Quintilianus, *Institutio Oratoria* X, 1, 112. A „Rex idem hominum, summusque sacerdos” és „regina sacerdos” (859) kifejezések egy kettős Vergilius-utalás, amit nem sikerült felfejteni. A két szöveghely pontosan azonosítható: „rex Anius, rex idem hominum Phoebique sacerdos” Vergilius, *Aeneis*, 3, 80. A fordítása: aki egyszerre világi uralkodó és főpap, ti. Kazinczy szövegében a pápa. A „regina sacerdos” Vergilius, *Aeneis*, 1, 273 – „donec regina sacerdos Marte gravis geminam partu dabit Iliam prolem” – Rhea Silviára utal, Romulus és Remus anyjára, aki egyszerre királynő és főpap. Kazinczy ezekkel az utalásokkal arra céloz, hogy Kézy verssora egyszerre két vergiliusi szöveghelyre is mutat, a rex - sacerdos és a regina - sacerdos, azaz király(nő) és pap(nő) egy személyben kifejezéssel. Többen úgy értették, hogy a női pápára vonatkozó legendára (Johanna pápa) céloz, valójában itt a nőnemű regina az egyházra (ecclesia) vonatkozhat. Szintén átgondolandó a következő azonosítás: „Rájnys Ruaeuszt értette, de nem Virgílt: Charles de la Rue, latinul Carolus Ruaeus 1643–1725) francia jezsuita szerzetes, udvari gyóntató, költő volt. Kazinczy itt arra utal, hogy Rájnis szintén jezsuita volt, vagyis Ruaeust jobban értette Vergiliusnál” (963) Szerinem itt Ruaeus Vergilius-kiadásáról van szó, ez az úgynevezett „Dauphin Vergilius” kiadásról: XIV. Lajos francia király megbízásából, a trónörökös (dauphin) oktatására készítette el Vergilius összes művének latin nyelvű kommentárokkal és magyarázatokkal ellátott kiadását: *Virgillii Maronis Opera Interpretatione Et Notis Caroli Ruaei*. Ez a 17–18. századi jezsuita iskolák egyik legfontosabb tankönyve volt, egy erősen szűrt és alakított szövegkiadásról van szó – Kazinczy fenti megjegyzése tehát nem Rájnis jezsuita mivoltára utal, hanem arra, hogy Rájnis nem az eredeti Vergilius-szövegeket ismeri, hanem csak a Ruaeus által „megpurgált” változatot. Továbbá: 723; 811; 1004; 1006.
- Gyakran szerepelnek a szövegekben modern névalakok latinos formában, ami torzult, így nehezen azonosítható névalakokat eredményez, ám a logikájuk többnyire visszafejthető. Ilyen például a földrajzi névfelsorolásban szereplő „Carpus” (590), amelyet nem sikerült azonosítani – korabeli latin feliratú térképek alapján ez

valószínűleg a Kárpátok latin alakjának (Carpi) kissé torzult változata; „Berna” pedig a svájci Bern (839). Mindez személyneveknél is működik, pl. a pajkos bohóságokat költő Bernardi nevű francia poétát azért nem sikerült azonosítani, mert a szövegben a Bernardus latin alak genitivusa található, azaz a költő neve nem Bernardi, hanem Bernard: Pierre-Joseph Bernard (1708-1775), a *L'art d'aimer et poésies diverses / de M. Bernard*, Lacomber, Paris, 1775 szerzője, ami valóban szerelmes bohóságok gyűjteménye (965).

- A görög nevek helyesírása több esetben pontosítandó, pl. Khárón, Zefürosz, Oidipusz lenne a helyes alak (771).
- A jegyzetek tévesen használják a „római mitológia/isten/nő” megnevezést. Római mitológiáról, istenről akkor beszélünk, ha speciálisan római jelenségről van szó (pl. a kétarcú Janus istenség kapcsán, akit a görögök nem ismertek, csak az etruszkok, majd a rómaiak tiszteltek), ugyanakkor a klasszikus mitológia és annak panteonja többségében úgynevezett „görög-római” jelenség. Éppen ezért érdemes lenne nemcsak ezt a kifejezést használni, hanem adott esetben a görög és a római névalakot egyaránt feltüntetni, pl. „Diána és Aktéon, ki már szarvassá kezd válni, 's ebei mardossák: római mitológiai történet, amely Ovidius *Átváltozásaiból* közismert. Actaeon megpillantja a fürdőző Diánát, aki bosszúból szarvassá változtatja, így a férfit nem ismerik fel saját kutyái és halálra marcangolják.” (958) – itt görög-római mitológiai történetről és Diana / Artemisz, Actaeon / Aktaion görög-római mitológiai alakokról van szó, ezen túl megadandó persze a *Metamorphoses* pontos szöveghelye is. Ld. még 971 és számos helyen.
- A latin közbevetéseket tartalmazó mondatokban helyenként kimarad egy-két latin kifejezés, ezeket érdemes lenne külön-külön jegyzetelni, például „ Vádjai helyett szerénynek vallana inkább, hogy én, az Izsákokkal együtt, a' Philol. Diss. 186. lapjára, a' TIMIDVLVSOKAT is nem occinálám, 's a' IV. lapra azt, a' mit a' HIC EST érdemlett, ha vétkesnek találni nem ohajtott volna.: timidulus (lat.): félénk, félős (kicsinyítő képzővel). hic est (lat.): itt van.” (809) – itt a „TIMIDVLVSOKAT is nem occinálám” kifejezés együttesen is magyarázatra szorul, jelentése 'a gyávácskákat sem figuráznám ki', a „hic est” jelentése pedig 'ez a hely'.
- A 782. oldalon kimaradt a latin idézetek jegyzetanyaga.

Összegzésképp szeretném leszögezni: e hosszú lista ellenére kijelenthető, hogy ezek a szöveghelyek és filológiai gyakorlatok a munka volumenéhez mérten valóban apró csiszolgatások. A Bódi Katalin által készített szövegkiadás hiánypótló, nehéz filológiai vállalkozás, melyet készítője nagy erudícióval, textológiai szempontból átgondolt módszerekkel alkotott meg. A szövegkiadás felépítése mintaszerű, a segédletek és kommentárok, mutatók módszertanilag átgondoltak, a szakmai és laikus olvasó számára egyaránt hasznosak. Úgy gondolom, ez a filológiai teljesítmény méltó alap arra, hogy biztosítsa Bódi Katalin számára az akadémiai nagydoktori fokozatot, melynek megítélését számára javaslom és támogatom.

Budapest, 2026. 05. 11.

Balogh Piroska, DSc